

RASHID KHALIDI • Filistin: Yüz Yıllık Savaş

The Hundred Years' War on Palestine

© 2020 Rashid Khalidi

Bu kitabın yayın hakları AnatoliaTelif Hakları Ajansı aracılığıyla
Ink Well Management LLC'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 3600 • Tarih Dizisi 197

ISBN-13: 978-975-05-3882-7

© 2025 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2025, İstanbul

EDİTÖR Osman Kavala

YAYINA HAZIRLAYAN Ahmet İnsel

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Nakba, 1948

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Berkay Üzüm

DİZİN Erdi Galata

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 44870

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/41

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 32 38

CİLT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6

Bağcılar 34218 İstanbul • Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

RASHID KHALIDI

Filistin: Yüz Yıllık Savaş

Yerleşimci Kolonyalizmin
ve Direnişin Tarihi
(1917-2017)

The Hundred Years' War on Palestine
A History of Settler Colonialism and Resistance
(1917-2017)

ÇEVİREN *Utku Özmakas*

RASHID KHALIDI Columbia Üniversitesi'nde Edward Said Arap Çalışmaları emeritus profesörüdür. Yale Üniversitesi'nde tamamladığı lisans eğitiminden sonra doktorasını Oxford Üniversitesi'nde hazırladı. Ondan önce Lübnan Üniversitesi, Beyrut Amerikan Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nde ders verdi. *Journal of Palestine Studies* dergisinin editörü ve daha sonra eş-editörü oldu. Ortadoğu Çalışmaları Derneği'nin başkanlığını yaptı. *Filistin: Yüz Yıllık Savaş - Yerleşimci Kolonyalizmin ve Direnişin Tarihi (1917-2017)* dahil olmak üzere, sekiz kitap ve yüz yirmiden fazla bilimsel makale ve kitap bölümü yazmış, üç kitabın da ortak editörlüğünü üstlenmiştir. Columbia Üniversitesi'nin İsrail'in Filistin politikasını eleştiren faaliyetleri engelleme konusunda Trump yönetimiyle anlaşması üzerine, 2025 sonbaharından itibaren bu üniversitede emeritus profesör olarak ders verememe kararı aldı.

İletişim Yayınları'nın notu:

Kitabın İngilizce orijinalinde Arapça isimler basitleştirilmiş IJMES sistemiyle (International Journal of Middle East Studies) yazılmıştır. Türkçe çevirideyse şu kurallara uyulmuştur:

- Türkçede isimleri IJMES sistemiyle bilinen kişiler için kitabın orijinalindeki yazım korundu. Örneğin, yazarın ismi “Raşid Halidi” yerine “Rashid Khalidi” olarak bırakıldı.
 - Yazarın, bir kısmı Osmanlı tebaası olmuş aile fertlerinin adlarının yazımında “Khalidi” değil, “Halidi” yazımı kullanıldı.
 - Türkiye’de isimleri Türkçe fonetiğe uyarlanmış haliyle bilinen kişiler için söz konusu yazım biçimi korundu.
-

*Bu kitabı –hepsi de 21. yüzyılda doğan ve
yüz yıldır süregiden bu savaşın bitmesini
görmelerini ümit ettiğim– torunlarım
Tarık, İdris ve Nur’a ithaf ediyorum...*

Yok olma tehdidi altındaki bir ulusuz biz.

- YUSUF EL-İSA, *Filastin*, 7 Mayıs 1914

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	11
GİRİŞ.....	15
1 İLK SAVAŞ İLANI (1917-1939).....	39
2 İKİNCİ SAVAŞ İLANI (1947-1948).....	93
3 ÜÇÜNCÜ SAVAŞ İLANI (1967).....	151
4 DÖRDÜNCÜ SAVAŞ İLANI (1982).....	213
5 BEŞİNCİ SAVAŞ İLANI (1987-1995).....	257
6 ALTINCI SAVAŞ İLANI (2000-2014).....	311
SONUÇ	
FİLİSTİNLİLERE KARŞI SAVAŞIN BİR YÜZYILI.....	353
TÜRKÇE BASKI İÇİN SONSÖZ.....	379
EKLER	
Yusuf Ziya Halidi ve Theodor Herzl'in Mektuplaşmaları.....	405
<i>Yusuf Ziya Halidi'den Fransa Hahambaşısı Zadoc Kahn Aracılığıyla</i> <i>Theodor Herzl'e Yollanan Mektup</i>	407
<i>Theodor Herzl'in Yusuf Ziya Halidi'ye Yanıtı</i>	411
DİZİN.....	415

TEŞEKKÜR

Filistin'e yönelik yüz yıldır devam eden bu savaşın hikâyesini deneyimleri vasıtasıyla anlatmaya gayret ettiğim pek çok insana bilinçli ya da bilinçsiz bir teşekkür borçluyum. Onların cümlelerini okumak ya da dudaklarından çıkanları dinlemek, beni, elinizdeki haliyle yazmaya sevk etti bu kitabı. Dolayısıyla kitap boyunca Filistin sorununu çepeçevre sarmış olan o kafa karıştırıcı ihtilaf içerisinde büyük ölçüde işitilmeden kalmış sesleri aktarmaya gayret ettim.

Bir önceki kitabımda üç teyzeme, Anbara Selam Halidi, Fatıma Halidi Selam ve Vahidi Halidi'ye 20. yüzyılın ilk onyıllarına dair anılarından derledikleri canlı görüntüleri bana sundukları için teşekkür etmiştim. Ne yazık ki, bu kitap üzerinde çalışırken teyzelerimden biriyle ya da annem Selva Ceha Halidi ve babam İsmail Ragıb Halidi'yle yaşadıkları üzerine konuşma şansım olmadığı için derin bir üzüntü duysam da, kitabı yazarken aklımdan hiç çıkmadılar. Doğrudan doğruya sözlerinden

Rashid Khalidi

© ALEX LEVAC

alıntı yapmasam bile, hepsi kitabın sayfalarına sindi. Her biri kendi tarzıyla bana hem geçmiş hem de geçmişin aslında bugünün bir parçası olduğuna dair bir şeyler öğretti. Neyse ki, danışabildiğim ve istifade edebildiğim kişiler arasında, bu konu üzerine düşünürken müthiş hafızasına defalarca başvurduğum (ve alanındaki öncü çalışmalarından kitapta yararlandığım) kuzenim profesör Velid Ahmed Samih Halidi, kuzenim Leyla Hüseyin Halidi Hüseyini ve Beyrut günlerinden adını sayamayacağım kadar çok arkadaşım, meslektaşım ve yoldaşım vardı.

Bu kitap üzerine tartışmalar yürüttüğümüz ve yazma sürecinde bana ilham veren pek çok kişiye ödeyemeyeceğim bir borcum var. Bunun değerli bir proje olduğuna beni ilk olarak oğlum İsmail ikna etti ve daha başlarken kitabın şekillenmesine yardımcı oldu. Onun en başta yaptığı katkılar olmasaydı, muhtemelen ortada böyle bir kitap da olmayacaktı. Bu kitabı kaleme almaya başlamamdan önce yıllar boyunca Nawaf Salam beni sürekli konu üstünde fazlaca bilgisi olmayan okurların da erişebileceği türden bir Filistin tarihi yazmaya teşvik etmişti. Umarım bundan sonra yazacaklarım da beklentilerini karşılar.

Bu proje üzerinde çalışırken, çok değerli yardımlar sunan, kimileri kitabın bölümlerini okuyan ve hepsi de özel teşekkürü hak eden pek çok meslektaş ve arkadaşşıma danıştım. Bunlar arasında Beşir Ebu Maneh, Suad Amiri, Seth Anziska, Qais al-Awqati, Remi Brulin, Musa Budeiri, Leena Dallahsheh, Sheila Fitzpatrick, Samer Ghaddar, Magda Ghanma, Ahmad Halidi, Hasan Halidi, Raja Halidi, Amira Hass, Nubar Hovsepian, Rafiq Husayni, Amy Kaplan, Barnett Rubin, Stuart Schaar, May Seikaly, Avi Shlaim, Ramzi Tadros, Salim Tamari, Naomi Wallace, John Whitbeck ve Susan Ziadeh gibi isimler var. Araştırma sürecinde bana yardım edenlere de müteşekkirim: Filistin Araştırmaları Enstitüsü kütüphanecisi Jeanette Seraphim, Yasmeen Abdel Majeed, Dr. Nili Belkind, Linda Butler, Leshasharee Amore Carter, Andrew Victor Hinton, Sean McManus, Patricia Morel, Khadr Salameh, Malek Sharif ve Yair Svorai.

Elinizdeki kitabın bazı bölümlerini dünyanın dört bir yanındaki dinleyicilere sundum; onların yorum ve görüşlerin-

den epeyce faydalandım. Bunlar arasında Duke Üniversitesi Ortadoğu Merkezi, Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu Filistin Çalışmaları Merkezi, Brown Üniversitesi, Yale Üniversitesi, New York Üniversitesi Kevorkian Ortadoğu Merkezi, Princeton Üniversitesi, Santiago Üniversitesi Doğu Çalışmaları Merkezi, Beyrut Amerikan Üniversitesi Issam Fares Kamu Politikası Merkezi, Viyana Diplomatik Akademisi, Amman'daki Columbia Küresel Merkezi, New York Harvard Kulübü ve Birleşmiş Milletler Filistin Halkının Devredilemez Hakları Komitesi yer alıyor.

En büyük teşekkürü ise kitabın tamamını okuyanlara, özellikle de tüm taslağı dikkatle inceleyerek engin uzmanlığını ortaya koyan ve böylece beni pek çok hatadan kurtaran Tarif Halidi'ye borçluyum. Tarif, kitabın geliştirilmesine yardımcı olurken, onlarca yıldır yaptığı şeyi bir kez daha yaptı: Bana iyi tavsiyelerde bulunmak. Eski dostum Jim Chandler yine keskin bakışını kullanarak metni geliştirip savlarımı keskinleştirdi. En sert eleştirmenim olan eşim Mona, bu kitap üzerine araştırma yaparken ve kitabı yazarken sadece uzun süreli yokluklarımı ve sıklıkla yineleyen dalgınlıklarımı müthiş bir tavırla hoş görmekle kalmadı; aynı zamanda eşsiz editörlük becerilerini yazdıklarımı netleştirmek ve tekrarlama eğilimimi azaltmak için kullandı. İki kızımız, Dr. Lamya Halidi ve Av. Dima Halidi, annelerinin keskin eleştirel anlayışına; erkek kardeşleri İsmail de alışlagelmiş şakalarıyla katkıda bulundu.

Menajerim George Lucas, projenin erken bir aşamada bugünkü halini almasında ve beni Metropolitan Books'tan Sara Bershtel ve Riva Hocherman ile tanıştırmak çok değerli bir rol oynadı. Riva, iyi bir editörün normalde yaptığıнын çok daha fazlasını yaptı: Pek çok arkadaşımın yaptığı gibi, kitaba şu anki şeklini ve çizgisini vermeye yardımcı olup yeniden yapılandırırken ve muazzam bir şekilde geliştirirken eşsiz uzmanlığını benimle paylaştı. Ona büyük bir minnet borcum var.

Tüm bu paha biçilmez destekler olmasaydı bu kitabı yazamazdım; ancak sorumluluğun sadece bana ait olduğunu söylememe bile gerek yok.

GİRİŞ

1990'ların başında birkaç yıl boyunca yılda birkaç aylığına Kudüs'te yaşadım ve kendi ailem de dahil olmak üzere, şehrin en köklü ailelerinden kimilerinin özel kütüphanelerinde araştırma yapma şansına sahip oldum. O zamanlar epey sıkışık ve gürültülü olan Eski Şehir'in merkezindeki Halidi ailesi vakfına ait bir dairede eşim ve çocuklarımla kalıyordum. Oturduğumuz binanın çatısına çıkınca erken dönem İslâm mimarisinin en büyük şaheserlerinden ikisi kolaylıkla görülebiliyordu: Parıldayan altın sarısı kubbesiyle Harem-i Şerif'in üstündeki Kubbetü's-Sahre, yüz metre uzaklıktaydı. Onun biraz ilerisindeyse Mescid-i Aksâ'nın küçük gümüş gri kubbesi ve fonda da Zeytindağı yer alıyordu.¹ Kafanızı çevirince Eski Şehir'deki kilise ve sinagoglar, gözlerinizin önüne seriliyordu.

Büyükbabam Hacı Ragıb Halidi'nin, annesi Hatice Halidi'nin vasiyeti üzerine, 1899'da kurduğu Halidi Kütüphanesi'nin ana binası, Silsile Kapısı Caddesi'nin hemen aşağısında yer alıyordu.² Kütüphane, en eskisi 11. yüzyıl başından kalma

1 İki bina da 7. yüzyılın sonlarında inşa edildi; ancak Kubbetü's-Sahre temel itibarıyla orijinal mimarisini korurken, Mescid-i Aksâ ise defalarca yeniden inşa edilip genişletildi.

2 Kütüphanenin Berke Han Türbesi olarak adlandırılan ana binası şu metinde detaylıca anlatılır: Hamilton Burgoyne, *Mamluk Jerusalem: An Architectural*

ve büyük çoğunluğu Arapça (bazıları Farsça ve Osmanlıca) 1.200'den fazla el yazmasına ev sahipliği yapıyor.³ Ayrıca 19. yüzyıldan kalma 2.000'e yakın Arapça kitap ve muhtelif aile belgelerini de içeren koleksiyonuyla bugün Filistin'de hâlâ asıl sahiplerinin elinde olan en hacimli kütüphanelerden biri olmaya devam ediyor.⁴

Orada kaldığım dönemde 13. yüzyıl civarında inşa edilmiş ana kütüphanede restorasyon yapılıyordu; bu yüzden de içindkiler, geçici olarak büyük kolilere konularak dar bir merdivenle dairemize bağlanan Memlûk döneminden kalma bir binaya taşındı. Nesiller boyunca –büyük büyük büyük amcam Yusuf Ziyaeddin Paşa Halidi'nin de aralarında bulunduğu– Halidi ailesine ait tozlu ve kurtların kemirdiği kitapları, belgeleri ve mektupları inceleyerek bir yıldan fazla zaman geçirdim.^{5*} Onun metrukesi sayesinde, Yusuf Ziya Halidi'nin Ku-

Study (Londra: British School of Archaeology in Jerusalem and World of Islam Festival Trust, 1987): 109-116. Türbede Berke Han'ın yanı sıra iki oğlunun da mezarı yer alıyor. Berke Han'ın iki oğlundan biri, 13. yüzyılın önemli askeri liderlerinden biriydi ve kızı da büyük Memlûk Sultanı el-Zahir Baybars'ın eşi olmuştu. Oğlu Sa'id ise Baybars'tan sonra sultan olmuştur.

- 3 Büyük büyükannemden gelen bu paralarla dedem binayı yeniledi. Dedemin bir araya getirdiği el yazmaları ve kitaplar, 18. yüzyıl ve öncesinde toplanmış koleksiyonlar da dahil olmak üzere, çeşitli akrabalarımızın el yazmalarından oluşuyor. İnternet sitesi –el yazmaları kataloğuna erişim de dahil olmak üzere– kütüphaneye dair temel bilgileri içeriyor: <http://www.khalidi-library.org/indexe.html>
- 4 Filistinlilere ait özel kütüphaneler, 1948 baharında Yafa, Hayfa ve Batı Kudüs'ün Arap mahalleleri başta olmak üzere Arapların yaşadığı köy ve şehirleri işgal eden Siyonist güçlerin peşi sıra gelen uzman ekiplerce sistematik bir biçimde yağmalandı. Çalınan el yazmaları ve kitaplar, şu anda İsrail Ulusal Kütüphanesi olan İbrani Üniversitesi Kütüphanesi'nde, fetih ve mülksüzleştirme'nin ardından kültürel temellük sürecinin tipik Orwellci bir tanımı olan “terk edilmiş mülk” manasına gelen “AP” başlığı altında saklanıyor: Gish Amit, “Salvage or Plunder? Israel's 'Collection' of Private Palestinian Libraries in West Jerusalem”, *Journal of Palestine Studies* 40, sayı 4 (2010-2011): 6-25.
- 5 Yusuf Ziya'yla ilgili en önemli kaynak, Alexander Schölch'ün kaleme aldığı şu metindir: *Palestine in Transformation, 1856-1882: Studies in Social, Economic, and Political Development* (Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1993): 241-252. Bu metin daha sonra şurada yeniden yayımlandı: *Jerusalem Quarterly* 24 (Yaz 2005): 65-76. Ayrıca bkz. Malek Sharif, “A Portrait of Syrian Deputies in the Ottoman Parliament”, *The First Ottoman Experiment in Democracy*, ed. Christoph Herzog ve Malek Sharif (Würzburg: Nomos,

düs, Malta, İstanbul ve Viyana'da oldukça farklı alanlarda eğitim almış; karşılaştırmalı dinlere, bilhassa da Yahudiliğe derin bir ilgi duymuş; hem bu konuda hem de başka konularda Avrupa dillerinden çok sayıda kitaba sahip, görmüş geçirmiş bir insan olduğunu keşfettim.

Yusuf Ziya, İslâm âlimleri ve hukukçulardan oluşan Kudüslü bir aileden geliyordu; babası Seyyid Muhammed Ali Halidi, yaklaşık elli yıl boyunca kadı yardımcılığı yapmış, Kudüs Şariat Mahkemesi'nin sekreterliğini üstlenmişti. Ne var ki Yusuf Ziya genç yaşta başka bir yoldan ilerlemeye karar vermişti. Geleneksel bir İslâmi eğitimin temellerini öğrendikten sonra, on sekiz yaşındayken Filistin'i terk etmiş ve rivayet o ki, babasının izni olmadan Malta'daki bir İngiliz Kilise Misyon Topluluğu'nun okulunda iki yıl geçirmişti. Buradan İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye, ardından da Amerikalı Protestan misyonerlerin yeni kurduğu Robert Koleje geçmişti. Yusuf Ziya, 1860'larda aynı coğrafyada Batı tarzı modern eğitim veren ilk kurumlardan bazılarında beş yıl eğitim alıp İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi dillerin yanı sıra, başka pek çok şey öğrenmişti. 19. yüzyılın ortalarında Müslüman din âlimleri yetiştiren bir aileden gelen genç bir adam için epey alışılmadık bir güzergâhtı bu.

Geniş kapsamlı bir eğitim gören Yusuf Ziya, Osmanlı hükümetinde de çeşitli görevlerde bulunmuştu: Hariciye Nazırlığı'nda tercümanlık; Rusya'nın Karadeniz'deki Poti Limanı'nda konsolosluk; Kürdistan, Lübnan, Filistin ve Suriye'de kaymakamlık; yaklaşık on yıl boyunca Kudüs'te belediye başkanlığı görevlerini üstlenmiş ve Viyana'daki Kraliyet İmparatorluk Üniversitesi'nde birkaç ders vermeye gitmişti. Ayrıca 1876'da imparatorluğun yeni anayasası uyarınca kurulan kısa ömürlü Osmanlı parlamentosuna Kudüs milletvekili olarak seçilip parlamentonun yürütmenin gücünü kısıtlayan yetkilere sahip

2010) ve R. Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*, gözden geçirilmiş edisyon (New York: Columbia University Press, 2010): 67-76.

(*) Arapça isimleri basitleştirilmiş IJMES (*International Journal of Middle East Studies*) sistemine göre verdim; ancak kişilerin başka yazım biçimlerini de tercih edebildiğini unutmamak gerekir – R.K.

HALIDI KÜTÜPHANESİ

Yusuf Ziyaeddin Halidi

olması fikrini desteklediği için Sultan Abdülhamid'in düşmanlığını kazanmıştı.⁶

Hem aile geleneği hem de aldığı İslâmi ve Batılı eğitim Halidi'nin aynı zamanda başarılı bir akademisyen olmasını sağladı. Halidi Kütüphanesi'nde Fransızca, Almanca ve İngilizce pek çok kitabın yanı sıra, Avrupa ve Ortadoğu'daki ilim insanlarıyla yaptığı yazışmalar da yer alıyor. Ayrıca kütüphanedeki eski Avusturya, Fransız ve İngiliz gazeteleri, Yusuf Ziya'nın yabancı basını düzenli olarak takip ettiğini gösteriyor. Bu materyalleri Osmanlı'nın katı sansür yasalarına tabi olmayan İstanbul'daki Avusturya Postanesi aracılığıyla elde ettiğine dair kanıtlar var elimizde.⁷

6 Sultanın mutlakiyetçiliğine karşı anayasal hakların savunucusu olarak rolü üzerine bkz. R. E. Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1963).

7 Bugünkü Türkiye'nin güneydoğusuna düşen Kürdistan'ın Bitlis bölgesinde vali olarak görev yapmış ve burada ilk Arapça-Kürtçe sözlük olan *al-Hadiyya*